УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Образложење предлога теме докторске дисертације

ПИСМА ЦАРА МАНОЈЛА II ПАЛЕОЛОГА

Београд, фебруар 2023.

Кандидат: Милорад Ђорђевић, 5I160210

Ментор: проф. др Радивој Радић

Научна област

Тема докторске дисертације која ће на овом месту бити представљена припада области историјских наука - ИСТОРИЈЕ ВИЗАНТИЈЕ

Предмет истраживања

Предмет истраживања предложене докторске дисертације јесу писма византијског цара Манојла II Палеолога, као историјски извор.

Истраживање је јасно хронолошки ограничено. Доњу хронолошку границу представља почетак писања цара Манојла II Палеолога. Прво Манојлово писмо је упућено његовој мајци, царици Јелени. Оно се односи на догађаје који се могу датовати око 1365. године. Горња хронолошка граница одређена је сасвим формално годином цареве смрти (1425), Мада је цар због болести престао да пише неколико година раније. У сваком случају, наше се истраживање може слободно ограничити на живот цара Манојла II Палеолога (1350-1425).

Основне хипотезе

- Писма Манојла II Палеолога, без обзира када су настала, представљају историјки извор који говори о личностима и догађајима из царевог живота (1350 – 1425).
- Владавина Манојла II Палеолога обележена је турском доминацијом која је ретко прекидана периодима повремене самосталности Византијског царства. Ова самосталност је последица слабљења турске централне власти после Бајазитове смрти.
- Писма владара су увек драгоцен историјски извор. Тако и писма Манојла II Палеолога, јер у њима он говори о догађајима, процесима и појавама, као савременик, а већим делом и као учесник.
- Његови кореспонденти су личности из јавног живота, попут Димитрија Кидона, тако да се на основу Манојлових писама може боље сагледати византијско

друштво у доба пред саму пропаст Царства. Овај извор је драгоцен, нарочито, јер недостају други.

- Проучавање византијског друштва је нарочито важно због поређења са државама и градовима западне Европе. За разлику од Византијског света који се свео на престоницу и неколико градова и области, у коме се војна слабост и опадање културе осећа на сваком кораку. Запад је у успону, што се види и на основу писама цара. Један од показатеља те немоћи је однос према цркви која има знатно мање угледа. О томе сведоче покушаји владара да са римокатоличком црквом склопе унију.
- Писма Манојла Палеолога су важна за српску историју у мери у којој цар у њима говори о догађајима у којима учествују српски владари и претенденти, заједно са царем. То су походи Бајазита у Малој Азији и после његове смрти ратови његових синова за престо. У овим ратовима учествују византијски и српски владари, често и на супротним странама завађених претендената. Ратови међу турским принчевима утичу на дешавања у Византији и Србији.

Циљ истраживања и очекивани резултати

Циљ истраживања предложене теме је превод на српски језик свих нама познатих писама византијског цара Манојла II Палеолога са комплетним критичким апаратом који прати основни текст. Правећи поређења са другим изворима онога времена, написаћемо студију о писмима византијског цара Манојла Палеолога, уз преглед историје Византијског царства у његово доба (1350-1425) на бази кореспонденције цара писца.

Овако постављена тема могла би представљати допринос историјској науци.

Књига *Писма Манојла Палеолога* представљала би комплетан превод са коментарима и студијом о историјском извору. Овај период византијске историје добио би још једну студију која припада владарима из епохе Палеолога, али и историјски извор који до сада није преведен на српски језик. Тако би овај извор постао доступан многима којима није могуће да га користе у оригиналу, или у неком од превода.

Методе истраживања

Као важан задатак током рада на овој тези намеће се посао прикупљања, превођење и критика свих познатих рукописа или преписа Манојлових писама. Проучавање досадашњих издања овог историјског извора доводи нас до закључка да је колекција Манојлових писама била пажљиво уређена по временском редоследу. Ово мишљење је заступао Легранд у свом издању из 1893. године. *Codex Parisinus graecus 3041* је дуго био сматран за главни Манојлов рукопис, примарно због преправки у њему које је вероватно начинио сам цар. *Codex Barberinus graecus 219* је очигледно копиран из Париског, јер садржи корекције начињене од стране цара или приређивача у овом издању. *Codex Coislinaianus graecus* 341 представља ранију верзију од оних у Париском, јер садржи делове писама који су острањени исправкама у париском издању. Важно је указати на разлику у рукописима, као и на међусобне утицаје. На основу анализе самог текста писама утврдићемо тачан однос међу рукописима.

Помињу се још два рукописа, иако су изгубљена. Легранд у уводу своје едиције писама помиње да је Теодор Аврамотис, колекционар рукописа, купио мешовити Грчки кодекс непознатог порекла у Дубровнику у пролеће 1890. године који је био састављен од једанаест одвојених делова. Девети део је припадао петнаестом веку и био је састављен од 40 листова који садрже и писма од 1. до 63. као у Париском рукопису. Едиција Манојлових писама коју је приредио Џорџ Денис базирана је на Париском рукопису уз додатак осталих који се у њему не налазе, а има их у другим рукописима. Писма су уређена према редоследу по којем су била у Париском рукопису, са неколико измена. Имајући у виду расположиве рукописе и досадашња издања, за наш рад имамо на располагању укупно 68 манојлових писама, мада не можемо за сва поуздано да тврдимо да их је баш он написао. Превод и коментари биће урађени по узору на Византијске изворе за историју Народа

Захваљујући самом Манијлу II, јер је нека своја писма и сам објавио, али и стицајем других околности, извор којим смо се бавили сачуван је у више незнатно различитих рукописа који у контексту других његових дела, као и других савремених извора, дају слику света онога времена с обзиром да Манијло пише о себи и људима који га окружују.

Најпознатији превод са освртом на књижевни аспект писама Манојла II Палеолога објавио је Џорџ Денис у капиталном делу The letters of Manuel II Palaeologus

објављном у Вашингтону 1977. године. У нашој студији већа пажња биће посвећена Манојловим писмима, као историјском извору, док се Денис више бавио њима, као преводилац уз богати критички апарат.

Писма Манојла II у нашем раду биће поређана према редоследу по којем су била у Париском рукопису, са могућим изменама начињеним после детаљног проучавања свих рукописа и њихових издања.

Анализом релевантних података добијених истраживањем на овој теми, моћићемо да стечена знања објединомо у синтези. Добијене резултате изнећемо у форми писаног текста, све уз обилато коришћење постојеће литературе. Потребно је да се свако појединачно писмо критички обради користећи различита гледишта многих научника који су се овиме бавили. Имена аутора и наслови њихових дела који се дотичу ове тематике биће детаљно наведени. Резултати истраживања износиће се хронолошким редом. Хронолошки редослед писама је наметнут стањем затеченим у рукописној грађи, пре свега у Париском рукопису. Такав редослед мора бити слободно тумачен, јер не подразумева увек низање писама хронолошким редом. Могуће је да дође до одступања, али свакако, писма се могу груписати према одрђеном периоду, што битније не утиче на концепцију дела. Свакако, држаћемо се хронолошког низа, тј. од најстаријег писма. Обазно ће бити наведена разлика у рукописима уз цитате у фуснотама. Фусноте садржаће обавештења о значајним личностима и дога|ајима, о постојећој литератури.

Структура рада

ПРЕДГОВОР

Писма као историјски извор

Историјски контекст настанка епистолографије цара Манојла II Палеолога

Писма из Солуна

Писма из Цариграда

Писма из турског табора

Писма са Запада

Новија писма из Цариграда

Кореспонденти и епистолографија цара

ЗАКЉУЧАК

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Предложени рад биће конципиран по хронолошком и тематско-хронолошком принципу. Имајући у виду досадашња истраживања рад би могао да има следеће делове: предговор, увод, основни текст и превод, закључак, резиме на енглеском, списак извора и литературе и садржај.

Предговор ће се бавити епистолографијом у византијској књижевности представља преглед византијске епистолографије са нарочитим освртом на последњу епоху Царства. Рукописи и издања, Досадашње проучавање писама Манојла II Палеолога

У уводном поглављу које ће носити наслов **Писма као историјски извор** говориће се о приступу током израде рада. Другачијим приступом Манојловим писмима тј. њиховим поновним читањем, превођењем и поређењем са другим историјским изворима достигли смо нова знања о савременим историјским процесима који су у историографији већ били познати али нашим радом слика о њима постаје јаснија и потпунија.

Историјски контекст настанка епистолографије Цара Манојла II Палеолога је поглавље које ће дати преглед Византијске историје у другој половини XIV века, нарочито за време Манојла II Палеолога. Приказаће се однос Царства са Турском и државама на Западу где ће Манојло више пута боравити у нади да ће наћи савезника, мада помало и не верује да ће успети у својој мисији да одбрани Царство од надолазеће опасности, али верује да ће неко на Западу добро знати да тумачи о томе шта је писао.

Осећа се снажан утицај турског муслиманског истока на прилике у Цариграду који скоро да више није слободан град, али још увек одолева коначном покоравању. Препун је оних који су у директној служби турских господара или моћних трговачких градова Италије који финансијски контролишу престоницу. Скори пад Византиског царства предосећа се и у царевим писмима која су често обојена посимизмом.

Писма као историјски извор је поглаље које директно говори о извору који је пред нама. Цар Манојло II користећи веома омиљен књижевни жанр, писма, пише историју свога доба на посебан начин, поштујући правила писања епистула која своје узоре имају у античкој књижевности. Он се трудио да колекција његових писама представља целину зато је лично правио њихов распоред како би њиховом садржином покрио читав свој политички живот, тј. догађаје у којима је учествовао.

Поједина његова писма спадају у ред најлепших примера у оквиру миленијумски дуге традиције византијске књижевности. Она су писана за ширу и образовану публику

са циљем да покаже вештину писања, зато углавмом пише оно што је кореспонденту већ познато о чему у писму изнеси свој став.

Његова писма нам пружају довољно података о главним догађајима с краја XIV и почетка XV века. Манојло II Палеолог је савременик догађаја које описује, чак у многима учествује, зато његова писма често могу да нас заведу, јер је он прилично субјективан. Био је познавалац западне културе, а како и не би када је путовао на Запад и дивио му се.

Царева писма су извор за историју културе Византије и проучавање свакодневног живота византијске аристократије за боље упознавање државног апарата у време опадања моћи Царства. Писма пружају ретке али драгоцене податке о животу страног трговачког племства у престоници које директно утиче на многе важне историјске догађаје јер на неки начин припремају терен да се оконча борба за византијско наслеђе.

Питање веродостојности Манојлових писама у нашем раду биће посебно обрађено. Поређењем његових описа са описима у другим изворима, моћићемо да утврдимо у којој мери је писац објективан, када говори о савременицима и савременим догађајима. Извори за овај период су малобројни, зато су његова писма драгоцена.

Уколико се писма пажљиво проуче могу се ставити у одређени историјски контекст и из њих се могу извући нове информације. Пажљива анализа термина и поређење са установљеним чињеницама даће нове резултате. Посебну пажњу морамо посветити проблему дешифровања поруке. Писац често алудира на особе, места и догађаје, што од нас тражи да то правилно протумачимо. У многим случајевима постоји одговарајуће Кидоново писмо које се односи на неко царево, што ће нам олакшати разумевање. Склоност ка преувеличавању је карактеристика царевог писања којој се мора посветити посебна пажња.

Цар се писмом бранио од брига из свакодневног живота. То је једноставан одговор на питање зашто цар пише. Исто чине и његови пријатељи, па их он у томе следи. Међу његовим кореспондентима се свакако истиче Димитрије Кидон. Цар је уверен, да не може да буде добар писац као његови кореспонденти, али он због тога не одустаје од писања.

Конструкције његових реченица су понекад сложене, мада се осећа снага и лепота израза. Бира лепе речи, да буде убедљив. Такође, тежи кратком писму, али не избегава да напише и дуже, нарочито ако је оно упућено пријатељу. Тежио је умерености као идеалу античког писма.

Оригиналност у средњем веку другачије је схватана него данас. Зато, са пажњом ћемо размотрити све цитате у Манојловим писмима, како би смо утврдили када писац користи своје знање из литературе, а када сам даје свој суд о неком догађају или савременику.

Византијско писмо је било конкретно, информативно и лично, тј. упућено некоме. Манојло почиње писмо *in medias res*, дакле, одмах улази у тему, као да наставља започет разговор. У делу у коме су писма тежила да послуже за ширу публику, била су мање занимљива. И поред тога, царева писма, су морала да буду праћена одобравањем од стране слушалаца, а то се чинило тада лупањем ногама о под, као данас аплаузом. Писма су често читана наглас, па су са том намером и писана. Као таква, обавезно садрже поуку и поруку.

У Манојловим писмима се осећа снажан утицај реторике. Писмо је представљало разговор у одсутности, али често је писмо и реторска вежба. Зато, строго морамо да направимо разлику између писама која су написана као реторска вежба, од оних која су настала као стварна кореспонденција. Цар форму писма користи, када даје савете својим поданицима.

На цара поред утицаја традиционалне књижевности утичу свакидашње прилике у којима се он налази. Терет државних послова је стално присутан у његовим писмима. Цар се често жали да нема довољно времена за писање, јер је превише заузет државним пословима. Жали се зато што божја помоћ не стиже, његова брига због турске најезде, допире до очаја.

Одабиром тема цар-писац ствара слику познатог света, јер пише о султану Бајазиту и његовим освајањима. Манојло је дубоко свестан цивилизацијске прекретнице у којој се налази. Путујући по Западу он у својим писмима преноси инпресије једног Византинца о државама, цркви, властели и владарима.

Пише етичко политичке есеје, као и есеј о природи снова. Пише расправу између бића и небића. Пише писмо, као реторички опис таписерије у Лувру. Честа тема Манојлових писама је болест, нарочито, за време боравка у Бајазитовој војсци, као последица лоших услова живота. Цар пише и о болестима других, нарочито свога оца Јована V, као и свога пријатеља. У његовим писмима наилазимо на велику дозу песимизма.

Манојло пише о ратничким вештинама и лову, о владарским пословима и старању за добробит своје породице. Често се у својим писмима служи хумором, како би разбио свакодневну тегобу владања у оронулом Царству. Често се у писмима говори

о ћутању међу кореспондентима или нејављању, тј. даје се образложење зашто се није писало. Манојло у писму наводи разлоге за то, а пре свих своју заузетост државним пословима или недостатак добрих вести о којима жели да пише. Радо пише о пријатељству. Своје кореспонденте не доживљава као поданике, већ као пријатеље, узоре и савететнике, а нарочито припадніке исте литерарне дружине. Цар тежи да писањем да пример својим поданицима како не би пали под утицај варвара.

Нису сва писма истог значаја зато је у складу стим некима посвећена много већа пажња док су поједина само поменута.

Поглавља **Писма из Солуна, Писма из Цариграда, Писма из турског табора, Писма са Запада, Новија писма из Цариграда** представљају предлед кореспонденције са преводом и коментарима**.**

Манојлова писма настају током целог његовог живота, и сигурно је да је део писама изгубљен. Тачније од ране младости. Верујемо да нека и нису изашла пред јавност, пре свега, што сам писац њима није био задовољан. Нека је сам цар преправљао, или редактор за време првог објављивања колекције његових писама у Паризу.

Манојлова колекција писама била је пажљиво уређена по временском редоследу. Први се овом проблематиком бавио Ленерц. Са сигурношћу временски се може одредити око четрдесетак писама.

Писма од 1. до 11. написана су у Солуну од 1382. до 1387. године. Писма од 14. до 21. су писана док је Манојло са Бајаситом ратовао у Малој Азији од 1390-1991. године. Писма од 22. до 36. су написана у Цариграду од 1392. до 1399. године. Писма од 37. до 42. састоје се од оних која датирају од путовања по Западу из 1400-1403. године. Од 43. до 50. потичу из периода 1403-1408. године. Писма, даље до 61. потичу од краја 1408. до око 1417. године. Писма од 62. до 68. нису била део оригиналне колекције али ће бити укључена у наш рад. Дакле, 68 писама.
Овакво низање писама је хронолошко и најприхватљивије за нас, али није неопходно да сврставамо свако писмо по редоследу.

Поглавље **Кореспонденти и епистолографија цара** је битно да се кратко нешто каже о кореспондентима и њиховом односу са царем писцем кроз саму препислу, тј. њеном детаљном анализом која ће бити посматрана посебно.

Резиме на енглеском језику представља кратак преглед најважнијих достигнућа током истраживања.

У **Закључку** ће бити сумирани резултати научног истраживања.

Резиме биће написан на енглеском језику где ће се у најкраћим цртама представити најважнији резултати до којих се дошло у процесу истраживања.

Рад ће садржати обавезно поглавље **Извори и литература**

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Извори

Bernard de Montfaucon, Bibliotheca Coisliniana olim Segueriana, Paris: Ludovicus Guerin & Carolus Robustel, 1715.

Darrouzès J., Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I, Les actes des patriarches, fasc. VI, Les regestes de 1377 à 1410, Paris, 1979, no. 3284.

Demetrius Cydones, Correspondance, ed. *R. Loenertz*, I–II (Studie Testi 186, 208) Citta del Vaticano 1956, 1960, No 13, 41.

Demetrio Crisolora, Cento epistole a Manuele II Paleologo, ed. F. C. Bizzarro, Napoli 1984.

Die byzantinischen Kleinchroniken, Edited by Peter Schreiner (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, xii/1: Chronica Byzantina Breviora). Vienna 1975, 96.

Ducas, Historia Turco–Byzantina (1341–1462), ed. *V. Grecu*, Bucharest 1958,

Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk, Grecu V., BSl 26/1 (1965) 67.), 62-73.

Игњатије из Смоленска, Хожденіе Игнатія Смоленина, подъ редакціею С. В. Арсеньева, Санкт-Петербургъ 1887, Правосл. Палест. Сборникъ, 11, томъ IV, вып. 3, 12-13.

Manuel II Palaeologos, Funeral oration on his brother Theodore, ed. J. Chrysostomides, Thessalonike 1985.

Нови завет, Е. Чарнић, Београд 1992.

Плиније Млађи Г., Писма, Српска књижевна задруга, превод: Албин Вихар редакција Бранко Гавела, 1982,

Religieux de Saint-Denys, Chronique, Chronicon Karoli Sexti, XXI. Collection de documents inédits sur l'histoire de France, 2, Paris 1840, 754-760.

Stella G., Annales Genuenes, ed. L. A. Muratori, Rerum italicarum scriptores, XVII (Milano, 1730.), 1196.

Thomas Walsingham, Thomae Walsingham, quondam monachi S. Albani, Historia Anglicana. Edited by Henry Thomas Riley, M.A., Volume 2. A.D. 1381-1422, Londres, Longman, Green, Longman, Roberts, and Green[sic], 1864. 247.

Thiriet F., Regestes de deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie I, Paris 1958.

Cammelli G., Démétrius Cydonés Correspondance, Paris, 1930.

Cammelli G., I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. I. Manuele Crisolora (Florence, 1941).

Chronicon Adae de Usk, A.D. 1377-1421, Edited with a Translation and Notes by Sir Edward Maunde Thompson, Londres, Oxford University Press Warehouse, 1904, 346.

Chronique du Religieux de Saint-Denis, ed. Louis-François Bellaguet, Chronique du Religieux de Saint-Denis contenant le règne de Charles VI de 1380 à 1422, Collection de documents inédits sur l'histoire de France, L'Imprimerie de Crapelet, vol. 2. Paris, 1840,

A Chronicle of London from 1089 to 1483; Written in the Fifteenth Century, London, 1827, 87. Codex Vaticanus graecus 1619, одељак 1-14. ed. M. Jugie, Homelies mariales byzantines, PO, 16, 543-566.

Литература

Синтезе и монографије

Barker W. J., Manuel II Palaeologue (1391-1425). A Study in late Byzanrine Statesman-ship, New Brunswick, N. J. 1969.

Baum W., Kaiser Sigismund. Konstanz, Hus und Türkenkriege, Graz-Wien-Köln 1993.

Baum W., Manuel II Palaiologos (1391-1425 A.D.), Graz.

Bricko M., Demetrijeva teorija stila, Zagreb 1999, 5-56.

Boissonade J. F., Anecdota nova, Apud Dumont, Bibliopolam VI (Paris, 1844; repr. 1962), 239–246.

Boissonade J. F., Declamation on a drunkard, Anecdota graeca e codicibus regiis, Excusum in Regio Typographeo, vol. II (Paris, 1830), 274–307.

Buchon J. A. C., Collection de chroniques nationales écrites en langue vulgaire du treizième au seizième siècle, 47 volumes, Paris 1824-1829, 80-81.

Darrouzés J., Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, Le Patriarcat Byzantin, Recherches de diplomatique, d'histoire et de géographie ecclsiastiques, vol. I, fasc. VI, Les Regestes de 1377 à 1410, Paris 1979..

Ватен Н., Бајазит I (1389–1402), ур. Р. Мантран, Историја Османског царства, Београд 2002, 49–62.

Wilkins E.H., The Epistolae metricae of Petrarch, Roma 1956, 1331-1361.

Gianelli C., Codices Vaticani graeci 1485-1683. (Vatikan, 1950.) 287.

Dennis G., The letters of Manuel II Palaeologus, Washington 1977.

Dennis G., The Reign of Manuel II Palaeolodus in Thessalonica, 1382-1387, Rome, 1960.

Dendrinos Ch., An unpublished funeral oration on Manuel II Palaeologus (†1425), In Porphyrogenita: Essays on the history and literature of Byzantium and the Latin East in honour of Julian Chrysostomides, ed. Ch. Dendrinos, 2003.

Dučić J., Pesme, putopisi, eseji, Matica srpska Novi Sad SKZ Beograd 1960,

Ђурић И., Сумрак Византије, Београд 1984.

Imber C., The Ottoman Empire 1300—1600, The Structure of Power, Palgrave Macmillan, Basingstoke-New York 2002.

Inalcik, Emergence of the Ottomans, ed. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, The Cambridge History of Islam I, Cambridge 1977, 278.

Иналцик Х., Османско царство, Класично доба 1300—1600, Српска књижевна задруга, Коло LXVII, књига 452, Београд 1974.

B. de Xivrey J., Mémoire sur la vie et les ouvrages de l' empereur Manuel Paléologue, in: Mémoires de l' Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres XIX/2, Paris 1853, 1-120.

Khoury Th., Manuel II Paléologue, Entretiens avec un Musulman: 7 e Controverse, Éditions du Cerf Sources, chrétiennes, 115 (Paris, 1966).

Lalande D., Jean II Le Meingre, dit Boucicaut (1366-1421): étude d'une biographie héroïque. Genève, Librairie Droz, 1988, 227.

Legrand É., Lettres de l'empereur Manuel Paléologue, Paris, Librairie orientale et américaine, J. Maisonneuve, 1893.

Lampros S., Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά, 3 (Atina, 1926.) 11-119.

Larsen A., John Wyclif c. 1331–1384, in Ian Christopher Levy (ed.), A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian, Leiden: Brill, 2006.

Loenertz R. J., Correspondance de Manuel Calecas, (1950) xii, Citta del Vaticano,.

Mantran R., Istorija Osmanskog carstva, Beograd 2002.

Мешановић С., Јован VII Палеолог, Београд 1996.

Miller W., Trebizond, the Last Greek Empire, London 1926,. новије издање: A. C. Bandy, Chicago, 1969.

Miller W., The Gattilusij of Lesbos,“ Essays on the Latin Orient, Cambridge, 1921. 330.

Moravcsik G., Byzantinoturcica II, Sprachreste der Turkuolker in den Byzantinichen Quellen, G. Moravcsik, Budapest 1942, 1943. Second edition, Berlin 1958, 282.

Necipoğlu N., Byzantium Between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 350.

Nemet D., Križarski pohod i bitka kod Nikopola 1396. godine, Zavod za hrvatsku povijest Pregledni rad, Vol. 41, Zagreb 2009, 55-113.

Nicol D. M., The Byzantine Family of Kantacouyenos (Cantacuzenus), 1100-1460, DOS, XI (Washington, D.C. 1968.

Николић М., Византијски писци о Србији (1402–1439), Beograd 2010,

Larsen A., John Wyclif c. 1331–1384, in Ian Christopher Levy (ed.), A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian, Leiden: Brill, 2006.

Obolensky D., Six Byzantine Portraits, Oxford, Clarendon Press, 1988, 34-82.

The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. I–III, New York, London 1991.

Patrineles Ch. G., D. Z. Sophianos, Manuel Chrysoloras and his Discourse addressed to the Emperor Manuel II Palaeologus. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Athens 2001.

Poljakovska Margarita, Portreti vizantijskih intelektualaca, preveo Radivoj Radić, Beograd 2013, 13-84.

Радић Р., Јован V Палеолог, Београд 1993.

Runciman S., J. Freely, Lost Capital of Byzantium: The History of Mistra and the Peloponnese, Harvard 2009.

Runciman S., The Fall of Constantinople 1453, London 1990 (1965), 186.

Runciman S., The Last Byzantine Renaissance. Cambridge, 2008 (1970).

Ursins J. J., Histoire de Charles VI, Paris 1841, 323-573.

Hill G., A History of Cyprus, II (Kembridž, 1948.), 445.

Расправе, чланци, прилози

Andreeva M.A., Zur Reise Manuels II. Palaiologos nach Westeuropa, Byzantinische Zeitschrift 34, 1934, 37-47

Barker W. J., On the Chronology of the Actevities of Manuel II Palaeologus in the Peloponnesus in 1415, BZ, 55 1962, 39-55.

Beek H.-G., Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich , BZ 48 (1959) 309–338;

Vasiliev A. A., Putešestvie Vizantijskago Imperatora Manuila II Paleologa po zapadnoj Evropie (1399–1403 g.). Žurnal ministerstva narodnago prosveščenija N.S. 39 (1912), 41-78, 260-304.

Vryonis S., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century (Los Anđeles, 1971.), 381-396.

Garland L., Mazaris's Journey to Hades: Further Reflections and Reappraisal, DOP 61 (2007) 183–214.

Gautier P., Action de grâces pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 juillet 1403), 340-357. Paul Gautier, Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402), 100-117.

Davis J., Manuel II Palaeologus, A Depiction of Spring in a Dyed, Woven Hanging", in: Ch. Dendrinos…, Porphyrogenita: Essays on the History and Literature of Byzantium and the

Latin East in Honour of Julian Chrysostomides, Aldershot-Burlington 2003, 411-413, 419, 421.

Dennis G., The Byzantine-Turkish Traty of 1403, OCP, 33 (1967), 72-88.

Dennis G., The Deposition and Restoration of Patriarch Matthew I, 1402-1403, ByzF, 2 (1967), 100-6.

Dennis G., Manuel II Palaeologus. Funeral Oration on his Brother Theodore (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XXVI), Thessalonica 1985, 193-195.

Dennis G., Four Unkown Letters of Manuel II Palaeologus, Byzantion, 36 (1966), 35-40

Dennis G., Official Documents of Manuel II Palaeologus, Byzantion, 41 (1971), 45-58,87

Dennis G., The Letters of Theodore Potamios, Byzantium and the Franks: 1350–1420, London 1982.

Dennis G., The Second Turkish Capture of Thessalonica // BZ. 1964. Bd. 57. H. 1. S. 54-60.

Dennis G., Two Unknown Dokuments of Manuel II Palaeologus, 3 (1968), Dolger, F. Aus den Schatzkammern des heiligen Berges, Munich 1948.

Dendrinos Ch., An annotated critical edition (editio princeps) of Emperor Manuel II Palaeologus' treatise 'On the Procession of the Holy Spirit' (PhD thesis, Royal Holloway, University of London, 1996), 318–325.

Dendrinos Ch., Manuel II Palaeologus in Paris (1400–1402): Theology, diplomacy and politics. In Greeks, Latins, and intellectual history 1204–1500: Recherches de Théologie et Philosophie médiévales, Bibliotheca, ed. M. Hinterberger, and Ch. Schabel (2011), 397–422.

Delaville Le Roulx J., La France en Orient au XIVe siècle, Expéditions du maréchal Boucicaut, Paris, Librairie des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1886, 379-383, 518.

Enepekides Ed. P., Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas, BZ, 46 (1953), 44-45.

Jenkins R. J. H., The Hellenistic Origins of Byzantine Literature, DOP, 17 (1963), 39-52.

Jugie M., Oration on the Dormition of the Mother of God, 'Manuel II Paléologue, empereur de Constantinople (1391–1425). Homélie sur la Dormition de la Sainte Vierge', in Homélies mariales byzantines Patrologia Orientalis 16, Firmin-Didot (Paris, 1922), VI, 539–542, 543–566.

Jugie M., Le voyage de l'empereur Manuel Paléologue en Occident. Echo d'Orient 15, (1912), 322–332.

Cammelli Cf. G., I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. Vol. I: Manuele Crisolora, Florence, 1941, 198-201.

Charanis P., The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402, Byzantion, 16 (1942-43), 286-315.

Congourdeau Marie - Helene, Manuel II et l'islam. Contacts, 2007, 217, 20-34.

Kate F., The Cambridge History of Turkey. Volume I. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Cambridge, 2009.

Katičić R., Korespodencija Teofilakta Ohridskog kao izvor za istoriju srednjovekovne Makedonije, ЗРВИ 8/9, (1991), 155-167.

Keçiş M., Sultan Yildirim Bayezid and ottomansin letters of Manuel II Paleologus, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 3, 2013, 301-320.

Khoury Th., L'empereur Manuel II Paléologue (1350–1425): Essai biographique. Proche-Orient chrétien 15, 1965, 29–49, 127–144.

Laurent V., Les dates du patriarchat d'Euthyme II de Constantinople, BZ, 54 (1962.), 332.

Laurent V., Legends sigillographique et families byzantines, EO, 30 (1931), 467-473.

Lampros S., Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, II (Cambridge, 1900), br. 4304, 49-50.

Lampros S., Θεόδορος ® Ποτάμιος καὶ ≡ εἰς 'Ιωάννην τὸν Παλαιολόγον μον∑δία αὐτοῦ, u Δελτ.΄Ετ.΄Ελλ., 2 (1885), 48-62.

Laurdas B., 'Ο Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης, u 'Αθηνᾶ, 56 (1952), 199-214.

Laurion G., Les Principales Collections de Manuscrits Grecs, Phoenix, Vol. 15, No. 1 (Spring, 1961), 1-13.

Laurent V., Les dates du patriarchat d'Euthyme II de Constantinople, *BZ,* 54 (1962.), 332.

Laurent V. , Le trisepiscopat du Patriarche Matthieu Ier (1397–1410), Paris 1972,.134-136.

Loenertz R. J., Chronologie de Nicolas Cabasilas, 1345-1354, 21 (1955), 205-31, rep. ByzFrGr, I, 303-328.

Loenertz R. J., L`exil de Manuel II Paleologue a Lemnos, 1387-1389 (1972), 116-140.

Loenertz R. J., Manuel Paleologue et Démétrius Cydonés. Remarques sur leurs Correspondences, EO, 36 (1937), 37 (1938), 107-124.

Loenertz R. J., Demetrius Cydones Correspondance, 2 vols., ST, 186, 208, Vatican City, 1956, 1960.

Loerentz R. J., Manuel Paleologue, epitre a Cabasilas, Μακεδονικά, 4 (1956), 35-46;.

Ljubarskij J.N. , New Trends in the Study of Byzantine Historiography, DOP 47 (1993), 131—l 38.

Максимовић Љ., Генеза и карактер апанажа у Византији, ЗРВИ 14-15 (1973) 103-154.

Marinesco C., Manuel II Paléologue et les rois d' Aragon, Commentaire sur quatre lettres inédites en Latin, expediées par la chancellerie byzantine, in: Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique 11, 1924, 192-206.

Margoliouth, „Mawlawiya“, Encyclopaedia of Islam, III (London-Leiden, 1963.), 418-419.

Mantran R., Istorija Osmanskog carstva, Beograd 2002, 50-53.

Mercati G., Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV Notizie di Proroco e Demetrio Cidone, Città del Vaticano : Biblioteca apostolica vaticana, 1931, 157-158.

Festschrift F. Dogler zum 75. Geburtsag (Heidelberg, 1966), 366-377.

Nicol D. M., A Byzantine Emperor in England. Manuel II`s Visit to London in 1400-1401, University Birmingham Historical Journal, 12 (1971), 204-225.

Mullet M., The Classical Tradition in the Byzantine Letter, Byzantium and the Classical Tradition, edd. M. Mullet, R. Scott, Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham1981, 75–93.

Mullett B., Theophylact of Ochrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop (Birmingham Byzantine and Ottoman Studies), Variorum 1997, 126.

Николић М., Чујем да имаш племенитог коња – писмо Манојла II Палеолога Димитрију Хрисолорасу бр. 43, ЗРВИ 50 (2013) 789–801.

Николић М, Псеудо - Сфранцес о српским земљама, ЗРВИ 43, Београд 2006, 127-139.

Nicolle D., Nicopolis 1396: the last Crusade, Oxford, 1996, 40, 60.

Norwich J. J., (1995), Byzantium. Vol. III. The Decline and Fall, London, 356-364.

Patrinelis C. G., An Unknown Discourse of Chrisoloras addressed to Manuel II Paleologus, GRBS, 13 (1972.), 497-502.

Petit L., Manuel II Paleologue, DTC, IX, 2, Paris 1927, 1925-1932.

Павловић Б., Срби у делима Димитрија Кидона, ЗРВИ 49, 2012. 258-301;

Peers G., Manuel II Paleologos's Ekphrasis on a Tapestry in the Louvre: Word over Image, Revue des études byzantines, tome 61, 2003, 201-214.

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, Wien 1976.

Радошевић Н., Епистолографија Јована Апокавка, ЗРВИ 29/30, Београд 1991, 155-167.

Радошевић Н., Писма Манојла II Палеолога, Српска књижевност у доба деспотовине, Деспотовац 1998.

Sykutris J., Probleme der byzantinischen Epistolographie, Actes du III-eme Congres International des Etudes byzantines, Athens 1932, 295–310.

Soto R. , Μανουηλ Β΄ Παλαιολογος: Αυτοκράτορας και συγγραφέας (1350-1425), Byzantion Nea Hellás 28, 2009: 69-86.

Спремић М., Турци и Балканско полуострво у 14. и 15. веку, ЈИЧ 1-2, Београд 1966.

Thomson I., Manuel Chrysoloras and the Early Italian Renaissance, GRBS, 7 (1966), 63-82.

Treu, Demetrios Chrysoloras und seine hundert Briefe

Treu M., Demetrios Chrysoloras und seine hundert Briefe, BZ, 20 (1911), 106-128.

Trapp E., Manuel II. Palaiologos. Dialogue mit einem "Perser", Wiener Byzantinistische Studien, In Kommission bei G. Böhlaus, Nachf. II (Vienna, 1966), 120-121.

Harris J., Greek Emigres in the West, 1400-1520, Camberley 1995, 44-45.

Harris J., Manuel II Palaiologos (1391–1425) and the Lollards. Greek Orthodox Theological Review 2012, 57(1–4),213–234.

Hilsdale C. J., Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 226-239.

Charanis P., The strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402, Byzantion, 16, 1 (1942-43.), 310-311.

Џелебџић Д., Писма Јована Апокавка, ЗРВИ 45 (2008) 124 – 140.

Ферјанчић Б., Савладарство у доба Палеолога, ЗРВИ 24/25, 353.

Ферјанчић, Б. - Византијски василевс и Турци од Косова до Ангоре (1389-1402), Глас САНУ CCCLXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 109-129.

Fassoulakis S., The Byzantine Family of Raoul - Ral(l)es (Atina, 1973.) 56–57.

Ševčenko I., Nicolaus Cabasilas Correspondence and the Treatment of Late Byzantine Literary Texts, BZ, 47 (1954), 49-59.

Шуица М., Срби у опсади Филаделфије 1390, Византијски свет на Балкану (2012) 385–396.

Шуица М., Вук Бранковић и састанак у Серу, ЗРВИ (2008), 259.